

ридикеского аналізу обшчинного землевладення как інститута гражданского права) / А.С. Изгоев- СПб.: Типолитография “Надежда”, 1906. - 153 с.

7. Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местностях бывшей Слободской Украины: материалы из истории старозамочного землевладения, извлеченные из так называемых старозаимочных процессов, производящихся в судебных учреждениях Харьковского округа / [сост. В.В. Гуров при участии Е.И. Бродского]. - Харьков: Типография окружного штаба, 1884. - 705 с.

8. Ковалевский М. Труд как источник права собственности на землю в Малороссии и на Украине // Юрид. вестник. - Т. XI. - Кн. 1, 2. - 1892. - С. 3-36.

9. Из текущей юридической практики: 710 вопросов и ответов из области гражданского, торгового и но-

тариального права, помещенных в журнале “Вестник права и нотариата” за 1910 - 1912 г. г. / [под ред. и с предисловием А.Э. Вормса]. - М.: Изд. журн “Вестник права”, б. г. - 227 с.

10. Разъяснения по крестьянскому землепользованию, землеустройству и другим земельным делам, по наследованию и усыновлению и узаконению детей и по делам судебным и брачным. - СПб.: Книгоиздательство Сельского вестника, 1913. - 78 с. - (Бесплатное приложение к газете “Сельский вестник” за 1913 год).

*Захарченко П.П.,
доктор юридичних наук, професор кафедри
історії права і держави юридичного факультету
КНУ ім. Тараса Шевченка
Надійшла до редакції 13.10.2012*

УДК 34(091):343.1

СТАДІЇ ДОСУДОВОГО ПРОЦЕСУ ЗА “РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ”

Клименко С. В.

“Руська Правда”, що виникла в середині XI ст., формувалася разом з розвитком суспільних відносин шляхом поступового відбору окремих норм візантійського церковного й світського законодавства, а також давньоруського звичаєвого права для потреб реальної судової практики. У “Руській Правді”, окрім інших, кодифікували статті, які можна повністю віднести до встановленої законом процесуальної форми розслідування правопорушень і розгляду справ у судах. У цьому збірнику ми знаходимо низку статей, в яких окремо вказується на особливості взаємин сторін, що сперечаються, до суду. До них відносяться “заклич”, “звід” і “гоніння сліду”.

Про “звід” говориться в ст. ст. 11, 13, 14, 16 “Короткої Правди”, але повний розвиток цей інститут процесуального права отримав в “Просторовій Правді” в ст. ст. 32, 34-39. В історико-правових дослідженнях XIX ст. висловлювалися різні погляди на “звід”. На думку І.Г.Ф. Еверса, Ф.Л. Морошкина й М. Дювернуа, “звід” є порядком провадження в справах про відновлення порушеного права власності - *rei vindicatio*. М.Ф. Владимирський-Буданов вважав “звід” початковою стадією судового процесу. С.П. Пахман, М. Ланге, В.І. Сергієвич розуміли під “зводом” очну ставку. Ф.І. Леонтович вважав, що “звід” був особливим порядком кримінального провадження - “процесом по татьбе”. В.І. Курдіновський думав, що “звід” не підходить під жодне з приведених визначень, стверджуючи, що це було особливе юридичне явище - *sui generis*, яке змінювалося з розвитком кримінального процесу у феодальній державі [1].

У середині минулого століття радянські вчені С.В. Юшков і М.А. Чельцов-Бебутов вважали, що під “зводом” необхідно розуміти процес, що полягає у відшуканні позивачем належного відповідача шляхом “заклича” [2]. Деякі сучасні учені “звід” розглядають як другу стадію судового процесу, що нагадує очну ставку [3]. Отже, до сьогодні історико-правова наука не сформулювала єдиного поняття цього процесуально-правового явища.

Процедурі “зводу”, як правило, передувало оголошення на торгу про пропажу речі або раба. Таке оголошення називалось “закличем”. Сутність “заклича” розкривають ст. ст. 32 і 34 “Просторової Правди”, в яких говориться, що потерпілий повинен зробити оголошення на торгу про пропажу в нього речі (коня, зброї, одягу) або раба, тобто предметів і людей, що мають певні ін-

дивідуальні ознаки. При викраданні грошей або масових товарів удаватися до “закличу” було неможливо.

У статті 32 говорилося: “А челядин скрывается, а закличуть и на торгу. А за 3 дни не выведут его, а познает и третии день, то свои челядин поняти, а оном уплатити 3 гривны продажи”. Стаття 34 “Просторової Правди” була аналогом ст. 13 “Короткої Правди”: “А че кто погубить, или оружье, или порт, а заповесть на торгу, а после познать в своем городе, свое ему лицомъ взяти, а за обиду платити ему 3 гривны”.

У науковій літературі розуміння наведених статей дуже різне. М. Ланге, С.В. Юшков, М.В. Калачов дотримувалися тієї точки зору, що “Если после объявления владельца опознавал у кого-либо потерянную им собственность в своем городе, то мог взять ее, а задержанный с ней подвергался 3-х гривневой продаже (штрафу)” [4].

А. Станіславський не погоджувався з М. Калачовим, стверджуючи, що в такому разі кожен господар зниклої речі “позаботился бы о том, чтобы, кликнув клич на торгу, иметь право отнять свою вещь у каждого, как скоро опознает ее” [5].

М. Дювернуа вважав, що “заповедь на торгу имела значение публикации для предупреждения приобретения погибших вещей от несобственника” [6]. Після сповіщення на торгу про пропажу “невозможно приобрести чужую вещь в собственность”, а без нього воно “могло быть сделано добросовестно и со всеми благоприятными последствиями такого приобретения для приобретателя”.

На нашу думку, ст. ст. 32, 34 “Просторової Правди” доцільніше тлумачити таким чином: власник зниклої речі або челядина мав право повернути загублене, а той, у кого річ була знайдена, зобов’язаний був заплатити штраф у розмірі 3-х гривень у тому разі, якщо він добровільно зізнавався в незаконному її (його) придбанні. Якщо ж відповідач, в якого виявилася вкрадена річ, або челядин говорив, що він є добросовісним набувачем і вказував на того, у кого придбав річ або челядина, то з цієї миті повинна була починатися процедура “зводу”.

У статті 35 “Просторової Правди” говориться: “Аже кто познает свое, что ... украдено у него ..., то не рци: се мое, но поид на свое, ... кто будет виноват, на того татба снидетъ, тогда он свое возметъ, а что погибло будет с нимъ, то же ему начнетъ платитъ ...”. Тлумачення

© С.В. Клименко, 2012

цієї статті різними авторами загалом зводиться до того, що господар, знайшовши в чужих руках зниклу річ або челядина, звертався до їх незаконного власника й звав його на “звід”. “Звід” полягав у тому, що відповідач, на вимогу позивача, підводив його до іншої особи, від кого сам отримав предмет позову; тоді останній ставав, у свою чергу, відповідачем, якого позивач знову звав на “звід”. Це продовжувалося до тих пір, поки не відшукувався дійсний або передбачуваний злодій, тобто той, хто не міг пояснити позивачеві, від кого саме він придбав предмет крадіжки. Відшукавши такого відповідача, позивач брав своє, і, крім того, злодій зобов’язаний був заплатити йому за те, що пропало в нього разом з викраденою річчю.

Процедура “зводу” в місті й за його межами “по землях” була різною, про що говориться в ст. 36 “Просторової Правди”: “Адже будеть во одимомъ городе, то ити истьцю до конца того свода; будеть ли свод по землям, то ити ему до третьяго свода; а что будеть лиць, то тому платити третьему кунами за лице, а с лицемъ ити до конца своду, а истьцю ждати прока; а кем снидеть на конечняго, то тому все платити и продажу”.

М. Ланге перевів цю статтю таким чином: якщо при “зводі” з’ясовувалося, що особа, на яку посилається останній учасник “зводу”, проживає за межами міста, то “звід” переходив за цю міську смугу. Але за містом, зважаючи на значну відстань, дозволялося йти лише до третього “зводу”, тобто до третьої очної ставки, після чого в третього набувача викраденої речі взяти за ціною куни (грошова одиниця), вручивши йому речовий доказ і повернутися додому. Той, в якого залишався речовий доказ, повинен був йти з ним до кінця “зводу” сам, і коли виявлялася його невинність, то позивач повертав йому його куни й забирав свою річ. “Татьбу” і “продаж” платив знайдений тать.

Проте існував ще один з можливих варіантів результату “зводу”, коли виявлялося, що крадена річ була ким-небудь куплена на торгу, але продавець її не був розшуканий або вона була кимось підкинута. М.Ф. Владимирський-Буданов запропонував ще один варіант, коли продавець, переслідуючи свою вигоду, стверджував, що він ніколи не продавав знайдену річ. Тоді затриманий з краденим зобов’язаний був представити двох свідків і митника, у присутності яких він купив цю річ. Якщо останні підтверджували правоту відповідача своїми свідченнями або присягою, то позивач отримував свою річ, а той, в якого було виявлено зникле, не вважався винним, звільнявся від відповідальності й міг продовжити переслідування злочинця⁷.

Такий результат передбачався ст. 37 “Просторової Правди”: “... Паки ли будеть что татебно купил в торгу ..., то выведеть свободна мужа два или мытника; аже начнеть не знати у кого купил, то ити по немь тем видоком на роту, а истьцю свое лице взяти; а что с нимь погибло, а того ему желети своих кун ..., познать ли ... у кого то купил, то свое куны возметь, и сему платить, что у него будеть погибло, а князю продажу”.

У статті 38 “Просторової Правди” передбачався особливий порядок “зводу” щодо розшуку біглого челядина (раба): “Аще познаеть кто челядин свои украден, а поиметь и, то оному вести и по кунам до 3-го свода; пояти же челядина в челядин место, а оному дати лице, ать идеть до конечного свода, а то есть не скот, не речи: у кого есть купил, но по язуку ити до конца; а где будеть конечний тать, то опять воротять челядина, а свои поиметь, и протор тому же платити, а князю продаже 12 гривен в челядине или украдше”.

Цю статтю можна розуміти таким чином: хто пізнає й затримає свого викраденого холопа, тому вести цього холопа до третьої очної ставки покупця з продавцем; у третього відповідача взяти його холопа, а йому дати викраденого, аби він йшов з ним і по його вказівках до останньої очної ставки. Коли буде знайдений справжній злодій, викраденого холопа повернути його господареві, третьому відповідачеві взяти свого холопа, а збитки йому платити викритий в крадіжці. А князеві платити 12 гривень штрафу за крадіжку холопа.

Судова практика процедури “гоніння сліду”, що діяла на Русі за часів “Руської Правди”, до наших часів не дійшла. В.Ф. Інкін спробував відтворити звичаєво-правову основу ст. 77 “Руської Правди” шляхом вивчення пізнішої судової практики Самборської волості Галицького повіту, яка датується 1422-1755 р. р.⁸

У ході дослідження він виявив, що при встановленні процесуальних відносин надавалося формальне значення “Позовному проханню” потерпілого, тобто його “крику про допомогу”, причому без зволікання, по гарячому сліду, інакше община знімала з себе відповідальність. Обов’язковою умовою була наявність слідів, оскільки лише слід свідчив про понесений збиток. Вибірний глава общини - “уряд” або його помічники — “присяжні”, почувши крик, скликали церковним дзвоном всю общину, яка, зібравшись, “брала слід”.

Сільська громада зобов’язана була сходитися “на слід” у повному складі. Відсутність кого-небудь повинна була мати вагомі причини, оскільки спричиняла за собою презумцію його винності. Крім того, якщо община “пригання сліду” до сусіднього села, перебуваючи в неповному складі, доведеність “сліду” піддавалася сумніву.

Для посвідчення достовірності слідів злочинця притягувалися люди з сусідніх сіл. Дійшовши по сліду до кордону сусіднього села, община була зобов’язана “заягти” на ньому, а її виборні особи, перетнувши кордон, прямували в будинок тамошнього “уряду” або “присяжного” з вимогою зібрати всю їх общину аби “братися за слід”.

Безпомилковість сліду гарантувалася “пробою” або “мірою”, яку знімали при свідках. Проба була карбом або відмітиною на палиці, відтворюючи розміри сліду. Палиця розщеплювалася навпіл і одна, контрольна, зберігалася в позивача, а інша знаходилася в “погоничів” сліду до кінця процесу.

“Видача сліду” була обставлена низкою формальних ознак. Слід передавали одна одній общини, що мали загальний кордон. При “невидачі сліду” общини в одних випадках платили штраф і збиток, в інших - звільнялися від платні. З цього питання в науковій літературі було багато суперечок, але звичайна практика з общин, вивчена В.Ф. Інкіним, дає на нього конкретну відповідь. Так “невидача сліду” не спричиняла за собою колективної відповідальності, якщо община могла довести, що речовий “доказ” (викрадене) знаходився “не на нашій землі”. Крім того, речовому “доказу”, виявленому на громадській землі, могло бути дано відведення, якщо не було слідів злодія. Нарешті, саме поняття “громадських земель” також умовно. Община навіть не виходила на слід, якщо потерпілий виявив речовий “доказ” на “далеких полях”, тобто на розчищеннях у лісі. Це відповідало казусу ст. 77 “Просторової Правди”, коли слід втрачався “на пустирі”, а “пустир” міг знаходитись і в межах громадського володіння. Навіть виявлений на обжитих землях речовий “доказ” не мав абсолютного значення, якщо по яких-не-

будь ознаках общині вдавалося довести, що злочин не був її членом. Община “бралася” не за всякий слід. Він мав бути чітким, аби його можна було розпізнати. Як правило, не приймался до відведення “старий слід”, що надходить не відразу, а наступного дня. Не завжди годився до видачі слід пішого злочинця, особливо, якщо на землі були заморозки або стояла суха літня погода.

Община повністю звільнялася від платні або платила позивачеві лише половину вартості вкраденого, якщо слід втрачався в пустинному місці, де не було житла або регулярної ріллі, на кам’янистому ґрунті, у траві, на броді через річку. Обставинами, що звільняли общину від стягнень, були також стихійні явища, що знищили сліди: “сніг з дощем”, злива або, навпаки, “сухо було”. Сюди ж відносилися й втрата сліду, затертого на великому “гостинці”.

Стаття 77 “Просторової Правди” чітко встановлювала для стягнення з общини продажу й татби - якщо “не отсочать от себе следа ...”. А для цього треба було довести, що злочинець був членом общини. Якщо ж община хоча й “шукала” слід, але, діючи мляво й нерішуче, упустила сприятливий для сліду час, вийшла на слід не в повному складі, порушила інші норми, від платні вона не звільнялася. Безумовно караною була свідомо відмова прийняти слід, непоко́ра, “упертість”, проявлена общиною, а також навмисний вигін худоби на слід з метою стерти його. У всіх цих випадках общини платили і “продаж”, і “татбу” позивачеві.

Процедура “гоніння сліду” досягала кінцевої мети, якщо слід наводив до конкретного двору або до середини села й тут уривався, або до речового “доказу” на громадських землях, який називався “лице”. У випадках, коли слід приводив до житла, присяжні повинні були робити “трясіння будинку”, тобто обшук, в інших випадках община брала всю відповідальність на себе, їй давали двотижневий термін для видачі злочинця. Видача злочинця суду звільняла общину від стягнень. Якщо останній не був розшуканий, община відшкодовувала збиток потерпілому й платила “продаж” і “татбу”.

Процедура “гоніння сліду” існувала не лише на Русі. На думку А. Станіславського, “гнать по следу было древнейшим ... обычаем у всех славян, и ... обычай этот нашел свое выражение в их законодательстве”⁹. У доказ він наводив положення Статуту Віслицького Казимира Великого про те, що “ежели ... украдени ... лошади, волы, скот и другие вещи ..., потерпевший ... собрав добрых людей, ... имеет ... право по древнему обычаю,

гнать след”. За його словами, стаття “Руської Правди” про “гоніння сліду” увійшла “можна сказати, цілком” з “деякими пізнішими додаваннями” в Литовський Статут. Ця норма існувала й у праві західноєвропейських держав. Наприклад, у Салічній Правді є ст. XXXVII “Про переслідування за слідами”.

Отже, “заклич”, “звід” і “гоніння сліду” за “Руською Правдою” були початковими стадіями досудового розгляду. Вони мали свою процесуальну форму, певні завдання й коло суб’єктів, що залучались для участі в процесі. “Заклич”, “звід” і “гоніння сліду” не були суто специфічними, властивими лише процесуально-правовим відносинам Древньої Русі явища, ці стадії досудового розгляду були широко поширені й у праві зарубіжних країн Західної та Східної Європи.

Література

1. Курдиновский В.И. Что такое свод нашего древнего права // “Юридические известия”. - № 8. - 1913. - С. 213.
2. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовного-процессуального права. - Т. 1. - М., 1957. - С. 634.
3. Русская Правда. Новый перевод и комментарии под редакцией Б. Грекова Д. - Т. 2. - М., 1941. - С. 360.
4. Ланге Н. Исследования об условном праве Русской Правды. Архив исторических и практических сведений, относящихся до России. - Кн. 1, 2, 3, 5, 6. - СПб., 1859-1860. - С. 241-243.
5. Станиславский А. Исследование о начале имущественных отношений в древнейших памятниках русского права // Юридический сборник Мейера. - 1855. - С. 197.
6. Дювернуа Н. Пособие к лекциям по гражданскому праву. - Вып. 1. - СПб., 1899. - С. 52.
7. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. - Ростов-на-Дону, 1995. - С. 295.
8. Инкин В.Ф. Древнейшие государства на территории СССР “Гонение следа” - (материал для объяснения статьи 77 Пространной Правды). - М., 1985. - С. 133.
9. Станиславский А. Исследование о начале имущественных отношений в древнейших памятниках русского законодательства. - Казань, 1855. - С. 206.

*Клименко С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
правознавства Одеського інституту МАУП
Надійшла до редакції 13.11.2012*

УДК 34(091)(477)

ІСТОРІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ Й ЗАБОРОНИ ВІЙСЬКОВОГО НАЙМАНСТВА

Поломаній Ю. С.

Найманство, в його нелегальній, суспільно-небезпечній і, як наслідок, протиправній формі є негативним соціальним явищем, насущною проблемою не тільки й не стільки безпосередньо тих неблагополучних країн, на територіях яких “наймана військова доблесть” має найбільше розповсюдження, а й всієї світової спільноти. Нелегальне найманство подібне до ракової пухлини в глобальному організмі людського суспільства, яка, паразитуючи на внутрішньополітичних проблемах окремих держав, міжнародній нестабільності, лицемірстві фігурантів міждержавних відносин і обмеженій дієздатності міжнародних правоохоронних і миротворчих організацій, розповзається по життєвому простору людства й здатна

охопити своєю хвороботворною дією навіть благополучні країни світу, багато з яких заради своїх політичних і економічних інтересів, прямо або побічно, є стимуляторами протиправних найманських механізмів в інтернаціональних масштабах [1, 201].

Адекватна нормотворчість і відповідне їй правозастосування, що цілеспрямовано практикуються на інтернаціональному рівні в комплексному поєднанні, є єдиною можливими гарантантами створення організаційно-правових механізмів для викоринювання причин і умов найманства в міжнародних масштабах. Боротьба з найманством - це, передусім, міжнародна проблема. Мета цього дослідження - розглянути історію правового регулювання й